मुंबईचे शिल्पकार स.का.पाटील 13.4.18

'मुंबईचा अनभिषिक्त राजा' म्हणून ज्यांच्यापुढे आपण मोठया अभिमानाने नतमस्तक होतो अशी महनीय व्यक्ती म्हणजे कै.सदाशिव कान्होजी पाटील□जे स.का.पाटील या नावाने महाराष्ट्राला परिचित आहेत.माननीय स.का. पाटील यांचं नाव घेताच डोळयांसमोर उभे रहातात ते त्यांनी स्वकर्तृत्वावर मिळविलेले राजकीय पदभार.म्हणूनच प्रथम त्यांची बहुमानाची पदे व तो कालखंड यावर एक दृष्टीक्षेप टाकूया.

कोकणातून आलेल्या सदाशिव पाटील या मुलाने कोणतीही राजकीय पार्श्र्वभूमी नसताना केवळ स्वतःची हुषारी□प्रामाणिकपणा□मानवतावादी विचारसरणी आणि प्रचंड देशभक्ती या गुणांच्या जोरावर स्वातं›यपूर्व काळात आणि स्वातं›यप्राप्ती नंतर मिळविलेली पदे पुढीलप्रमाणे □□□

1. कॉंग्रेस पक्षाचे जनरल से□टरी **1929** ते **1946**
2. मुंबई प्रदेश कॉंग्रेसचे अध्यक्ष **1946** ते **1956**
3. सतत तीन वर्षे मुंबईचे महापौर **1949** ते **1952**
4. केंद्रीय मंत्रीमडळात अन्न□ळणवळण □ल्वे मंत्री **1957** ते **1967**

भारतीय स्वातं›य लढयात किमान दहाबारा वेळा तुरूंगवास भोगलेले स.का.पाटील ऊर्फ आप्पासाहेब हे एक थोर देशभक्त आणि धुरंधर राजकारणी म्हणून आजही ओळखले जातात. आप्पासाहेब म्हणजे तीस साठ एक वर्षाएवढा मोठा काळ सरकार दरबारी काम करणारा एकमेव मराठी कोकणी माणूस.म्हणूनच त्यांचा आपल्याला अभिमान आहे.त्यांचे वडील □ानोजी सखाराम पाटील हे बेळगाव येथे कर्नाटक हद्दीवर कोतवाल सबइन्स्पेक्टर या मोठया हुद्याच्या जागी नोकरी करीत होते.पाच अपत्यांपैकी आप्पासाहेब वडिलांचे अधिक लाडके होते ते त्यांच्या बुध्दीचातुर्यामुळे. कुडाळ तालुक्यातील आंदुर्ले गावी **14**ऑगस्ट **1900** रोजी जन्मलेल्या सदाशिवराव यांचे प्राथमिक शिक्षण केळूस व साळगांव येथे झाले तर माध्यमिक शिक्षण कुडाळ□मालवण येथे झाले.अतिशय कुशाग्र बध्दिमत्ता

लाभलेल्या सदाशिवरावांचे संस्कृत□मराठी□हिंदी आणि इंग्रजी अशा चारही भाषांवर प्रभुत्व होते. भगवद्गीता हा तर त्यांचा अत्यंत आवडीचा विषय होता.खास उल्लेखनीय गोष्ट म्हणजे अवघ्या बाराव्या वर्षी त्यांनी वालावलच्या श्री लक्ष्मीनारायण मंदिरात ‘भक्तियोग’ या विषयावर प्रवचन करून माननीय अनंत शिवाजी देसाई टोपीवाले या ज्ञानवंताला मंत्रमुग्ध करून त्यांच्याकडून शाब्बासकी मिळवली होती. तसेच वडिलांनी स्थापन केलेल्या मारूतीरायांच्या मंदिरात हरदास उपलब्ध झाला नाही तेव्हां डोक्यावर पुणेरी पगडी चढवून स्वतः कीर्तन करून लोकांना अचंबित केलं होतं.महाभारत आणि भगवद्गीता या विषयांवर त्यांनी अनेकवेळा प्रवचने केली होती.एकंदरीत अध्यात्म्याची गोडी त्यांना बालपणापासूनच होती.

पुढील शिक्षणासाठी ते मुंबईच्या सेंटझेवियर कॉलेजमध्ये दाखल झाले खरे पण दुस□या वर्षीच महात्मा गांधीजींच्या हाकेला त्यांनी साद दिली आणि कॉलेज सोडून स्वातं›य लढयात उडी घेतली. इंग्रजांना देशातून घालवण्याचा चंग बांधला. टोपीवाले देसाई यांच्या सहकार्यामुळे त्यांनी इंग्लंडमध्ये जाऊन पत्रकारितेचा अभ्यास पूर्ण केला.मायदेशी परतल्यावर □निकल वर्तमानपत्रात पाच वर्षे काम केल्याने त्यांनी लवकरच चतुरस्त्र वक्ता म्हणून नाव मिळवले .तसेच मराठी वृत्तपत्रे चालवून राज्यकर्त्यांवर शब्दांचा तोफखाना डागला.साधारणपणे **1931** च्या दरम्याने आप्पासाहेब आणि सरदार पटेल यांची गाठभेट झाली. सरदार पटेलांमुळे एका जाहीर सभेत भाषण करण्याची संधी आप्पांना मिळाली आणि त्या संधीचे त्यांनी सोनं केलं. तेव्हांपासून सरदारांचे ते खास विश्र्वासू सहकारी बनले. बघता बघता सरदारजींचा प्रभाव इतका जबरदस्त झाला की त्यांनी सरदार पटेल यांना गुरूस्थानी मान दिला.त्यांच्या सहवासात काढलेली वीस वर्षे हाच माझ्या राजकीय जीवनशैलीचा मुख्य स्त्रोत होता असं ते म्हणत. सरदारांमुळेच आप्पांचा राजकीय वर्तुळात प्रवेश झाला आणि बघता बघता त्यांनी वरील बहुमानाची पदे मिळवली.सरदार पटेल□पंडित नेहरू आणि स.का.पाटील हे एके काळी भारतीय राजकारणातलं त्रिकूट मानलं जात होतं.या हरहुन्नरी आणि भाषेवर प्रभुत्व असणा□या

तरूण कार्यकर्त्यावर मौलाना अबुल कलाम आजाद, डॉ. राजेंद्र प्रसाद ही बडी मंडळी फार खूष होती.

आप्पासाहेब सतत कामात व्यस्त असल्याने सहा मुलांना घेऊन त्यांच्या संसाराचा गाडा धर्मपत्नी इंदिरा यांनी यशस्वीपणे हाकला. आप्पांनी भाचा महेश्वर विष्णू ठाकूर यांना राजकीय जीवनात सेक्रेटरी म्हणून कायमस्वरूपी स्थान दिलं होतं.तसेच खास विश्वासू सेवक म्हणून शर्माजी नावाचे मित्र आप्पांची चोविस तास पाठराखीण करीत असत.ठाकूर आणि शर्माजी या दोघांनीही आपलं संपूर्ण जीवन आप्पासाहेबांबरोबर व्यतीत केलं.

आप्पासाहेब हे स्वभावाने मृदु होते.पण स्वच्छता, व्यवस्थितपणा आणि वक्तशीरपणा याबाबत अतिशय काटेकोरपणे पालन करणारे होते. सभांना ते कधीही उशीरा जात नसत. श्रोत्यांची उपस्थिती कमी असली तरी ते वेळेवर कार्यक्रम सुरू करण्याच्या मागे लागत. भाषणे सुरू करण्याचा आग्रह धरीत.त्यांच्या वस्तू इतर कोणी हाताळलेल्या त्यांना खपत नसे. कपडे नेहमीच परीटघडीचे वापरीत असत. वाचन आणि संगीत या दोन गोष्टींचं त्यांना अफाट वेड होतं.कोणत्याही कार्यक्रमास जाण्याआधी पाच मिनीटं तरी संगीत ऐकून मन शांत करूनच ते बाहेर पडत असत.कुत्रा या प्राण्याबद्दल त्यांना जबरदस्त आकर्षण होतं.त्यांच्या घरी नाना जातींचे कुत्रे असत.कुत्र्याची ते जातीने काळजी घेत असत.

त्यांनी धर्म, पंथ, जातपात, पक्ष या गोष्टींना कधीच थारा दिला नाही.म्हणूनच त्यांच्या भोवती सतत माणसांचे कोंडाळे असे.माणसं जोडणे हा त्यांचा छंद होता.साम्यवाद विचारप्रणालीला त्यांनी कायमच विरोध दर्शविला होता.कोणावरही कोणत्याही प्रकारची बळजोरी न करता किंवा लालुच न दाखवता पक्षासाठी अमाप पैसा जमवणारे एस.के.पाटील हे एकमेव मराठी कॉंग्रेस नेते आहेत, निवडणुका जिंकून देणारा जादुगार आहे असाच त्यांचा बोलबाला होता.

शालेय शिक्षण घेत असताना त्यांनी मालवणच्या टोपीवाला हायस्कूलमध्ये विद्यादानही केले होते. पुढील शिक्षणासाठी ते मुंबईत आले व स्थिरावले. मुंबईत जरी ते स्थिरावले होते तरी आपल्या जन्मगावाचा व शिक्षण घेतलेल्या गावांचा त्यांना कधीही विसर पडला नाही. म्हणूनच महापौर पासून केंद्रीय मं›यापर्यंत सर्व प्रकारची पदे भूषविणाऱ्या आप्पांनी कोकणच्या उध्दाराकडे जातीने लक्ष घातलं. चिपळूणचं दातार कॉलेज, रत्नागिरीचं गोगटे कॉलेज, मालवणचं टोपीवाला हायस्कूल अशा अनेक शैक्षणिक संस्थांना व आरोग्य केंद्रांना त्यांनी सढळ हस्ते सहाय्य केलं आणि ज्या मातीत जन्म झाला, लहानाचे मोठे झालो त्या मातीबद्दल कृतज्ञता व्यक्त केली. केंद्र सरकारात असताना मुंबई - कोकण - गोवा रस्ता आणि कोकण रेल्वे या दोन्ही योजना आग्रही भूमिका घेऊन मंजूर करून घेतल्या. एवढयावरच न थांबता आपल्या कारकिर्दीत कोकण रेल्वे पनवेल पर्यंत आणून पुढचा मार्ग सुकर करून दिला. या दोन महत्वपूर्ण सुविधा म्हणजे कोकण विकासाची जणूं संजीवनी आप्पांमुळेच महाराष्ट्राला लाभली.

आप्पांनी त्यांच्या 'A Rambling Account of Myself या इंग्रजी पुस्तकात जीवनातील काही स्मृती सांगताना आपल्याला शैक्षणिक जीवनात देशभक्तीची स्फूर्ती देणारे लोकमान्य टिळक लाभले ज्यांनी स्वराज्याच्या मंत्राने त्यांची पिढी भारावून टाकली होती असा उल्लेख केला आहे. त्यामुळेच बालवयात नसानसात देशभक्ती भरून राहिली आणि तारूण्यात महात्माजींची हाक येताच लाटेसारखी ती देशभक्ती उफाळून आली व ते स्वातं›याच्या होमकुंडात जीवाची पर्वा न करता उतरले. पुढे महात्माजी, सरदार पटेल, पंडित नेहरू असे अनेक पूजनीय आणि अनुकरणीय महान आदर्श नेत्यांचा सहवास जवळून लाभला व नकळतपणे त्यांचं जीवन घडत गेलं. या थोरांच्या सान्निध्यात राहिल्यामुळे आप्पांनी स्वतःला भाग्यवान मानलं.

सरदार पटेलांची माणसाची पारख करण्याची क्षमता आणि एकदा पारख झाली की, निःशंकपणे विश्वास ठेवून त्या व्यक्तीकडून जे हवं ते काम करून घेण्याचा स्वभावविशेष आपल्यात उतरविण्याचा प्रयत्न आप्पांनी कसोशीने केला. त्यांनी धर्म व श्रध्दा

याबाबींना अखेरपर्यंत मानलं.आप्पांच्या मते धर्म म्हणजे सारासार विचार करण्याची कुवत.अंधश्रध्देला त्यांनी थारा दिला नाही.

नेता म्हणून वावरत असताना आपलं जीवन सत्छील असावं आणि बोलण्यात गोडवा असावा हा सूचक शब्द त्यांनी स्वतः पाळला आणि पुढील पिढीलाही तसा संदेश दिला आहे.सार्वजनिक जीवनात रागावर ताबा राखणं आणि जीभेवर गोडवा ठेवणं ही अमूल्य चीज सांभाळावी लागते.तरच यश प्राप्ती होते असं ठाम मत मांडलं आहे.सार्वजनिक वादविवाद हे नेहमीच हानीकारक असतात पण जर दुस□याच्या परिस्थितीचा साकल्याने विचार करून मग त्याच्या वागणुकीचा अर्थ लावला तर अनेक प्रश्न आपोआप सुटतात □दीर्घ व्देष मनात रहात नाही व व्यवहार सुरळीतपणे होतात हा त्यांचा अनुभव आहे.

वैयक्तिक मताचा आग्रह धरून मानअपमान मानून माणसे दुरावणे ही गोष्ट त्यांना पसंत नव्हती. जरी स्वतःचे मत मांडण्याचा प्रत्येकाचा मूलभूत हक्क असला तरी सांघिक मताला प्राधान्य दिलं तर तो विजय कोणा एकाचा नसून सोबतच्या दहा लोकांचा असतो .त्यात तडजोड असते.अशा प्रकारच्या सांघिक मताला महत्व देऊन स.का. पाटील राजकारणात जवळ जवळ साठ वर्षे वावरले.अधिकाधिक मित्र जोडणं आणि जोडलेली मैत्री न तोडणं ही त्यांची खास वैशिष्टये होती.'मैत्री' या नात्यावर त्यांचा गाढा विश्वास होता. मैत्री हा जीवनाचा आधार असून मैत्रीमुळेच जीवनात स्वारस्य येतं असं त्यांचं मत होतं.शेवटी वयस्कर लोकांनाही अनुभवाचे दोन शब्द सांगताना सूचित केलं आहे की□ तरूणावर विश्वास टाका.त्यांच्याशी तुसडेपणाने वागू नका.नाहीतर आपल्याला सगळीकडेच कपट दिसू लागतं.सतत टीकात्मक वृत्ती ठेवून मनाचं संतुलन बिघडू देऊ नये उलट तरूणांना ज्येष्ठांनी स्वतःच्या जीभेवरील ताबा□भावनाविवशता आणि सामर्थ्य या गुणांच्या जोरावर आपलंसं करून घ्यावं व कार्यप्रवृत्त करावं असा मौलिक संदेश आप्पांनी दिला आहे.

दीर्घ काळ राजकारणात स्वतःचं बस्तान मांडून पहिल्या श्रेणीच्या पुढाऱ्यांमध्ये वावरलेल्या आप्पांनी मुंबईला पॅरीस बनविण्याचं स्वप्न पाहिलं होतं. परंतु संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीमध्ये येणाऱ्या काळाची पावले आप्पांनी वेळीच ओळखली पण स्वतःच्या मतावर ठाम राहिले. त्यामुळे होणारी टीकेची झोडही सहन केली. शेवटच्या काळात राजकीय गणितं जेव्हां बदलली तेव्हां देशसेवा अखेरच्या श्वासापर्यंत हातून घडत रहावी या हेतूने समाजकार्याकडे आपला मोर्चा वळवला. अनेक सामाजिक संस्थांच्या कामात त्यांनी स्वतःला गुंतवून घेतलं. मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयाला नायगाव येथे मिळालेली जागा ही आप्पासाहेबांनी मिळवलेली मोठी देणगी आहे. कोकण रेल्वे, कोकण विद्यापीठ, कोकण बंदर विकास, सागरी मार्ग, तळवायशेत प्रकल्प, पेट्रोकेमिकल्सचे कारखाने हे सर्व उपक्रम आप्पासाहेबांच्या कारकिर्दीत मार्गी लागले हे आपलं भाग्य आहे. 'गरिबी हटाव' असा नारा न देता आप्पांनी हात सैल ठेवून समोरच्याची परिस्थिती जाणून कित्येकांची गरिबी दूर केली . दिल्लीत महाराष्ट्राचा झेंडा घेऊन जाणारा पहिला मराठी नेता म्हणून इतिहासात आप्पांचे नाव कोरलं गेलं आहे.

1990 साली मालवणात सुरू झालेल्या एका कर्तबगार, झुंजार स्वातंत्र्य सैनिकाचा मुंबईत वटवृक्ष झाला आणि मुंबईतच **24** जून **1981** साली इहलोकातील यात्रा संपवून निजधामी गेला.